

JEDNA ZKUŠENOST SYSTÉMOVÉHO MYŠLENÍ

Miloš Vítek

Ústav filosofie, politických a společenských věd, Univerzita Hradec Králové

Abstrakt An Experience of the System Thinking

In economics, administration and management we often use expressions System and Systemic where we need to define more precisely their meaning. A deeper concept of system thinking follows its relations not only to philosophy but also to common sense. The contribution with quotations of important modern authors tries to outline the system thinking as a search of meaning in complex units. The experience of Czechoslovak and Czech System Engineering is included.

Key words

system, system thinking, system engineering, system pedagogy, philosophy, epistemology, common sense, order, disorder, alienation, intelektuální honesty

Pro lidské myšlení je základním charakteristickým rysem **smysl**, k němuž myšlení směřuje. Ve filosofii toto slovo vymezuje M. Heidegger (1889-1976) následovně:

„*Smysl* (Sinn) je cesta, směr, kterým se věc ubírá. Smysl je prosvětlená oblast, v níž se věc rozvíjí a současně opatruje svou bytností (Wesen). Zabývat se tím, jakým směrem se věci samy od sebe ubírají, tedy zabývat se jejich smyslem – to je smyslem *zamyšlení* (Besinnung). Zamyšlet se znamená uvolnit se a nechat se vést k tomu, co je hodno otázky. Zamyšlení má jinou bytnost než uvědomování si něčeho a než vědění, o které jde ve vědě, a také jinou bytnost nežli vzdělání (Bildung). Vzdělání před nás staví vzor, podle něhož zdokonalujeme, vzděláváme své jednání. Věk vzdělání je u konce, co je hodno otázky, zase znovu otevírá brány k tomu, co je bytostné. Nároku světového věku začneme odpovídat tehdy, když se zamyslíme. Zamyšlení ... bude připravovat pohotovost pro přijetí povzbuzujícího slova, jehož se našemu dnešnímu lidskému pokolení tak velmi nedostává.“

(Martin Heidegger: Věda, technika a zamyšlení (1953), česky viz /1/)

Vycházíme tedy z poznatku, že myšlení je vlastně zamyšlením nad smyslem skutečnosti. Rovněž k upřesnění slova **system** nám může pomoci filosofie. Vezměme jako příklad citát od francouzského filosofa M. Foucaulta (1926-1984):

„System je tím, co námi hluboce prochází, co tu bylo před námi, co nás udržuje v čase a prostoru ... Proto na místo Boha nestavíme člověka, nýbrž anonymní myšlenku, vědění bez subjektu, teoretično bez identity. Každou dějinnou epochu charakterizuje určitá podzemní konfigurace, určitý rastr vědění, jímž je určován veškerý tok vyslovovaného. Toto historické apriori označujeme épistéme. Protichůdnost současné épistéme znamená na jedné straně vědění, utvářející se podle lingvistického modelu, a na druhé straně násilí, krajnost, výkřik, roztržštěnou řeč literatury. Mezi obecným míněním a vědeckým poznáním existuje další rovina vědění, která se konkretizuje v celém souboru praktik a institucí, má svá pravidla a složité kauzální vztahy.“

(Michel FOUCAULT Archeologie humanitních věd (1966), český citát viz /2/)

Podle názoru M. Foucaulta umístujeme tedy systémové myšlení mezi vědu a pouhé mínění, což ilustruje naše tabulka, rozlišující úrovně vědění:

Tab. 1: Tři roviny vědění

THEORÍA	ÉPISTÉME	DOXA
VĚDA	SYSTÉM	MÍNĚNÍ
SOCIÁLNÍ	SOCIÁLNÍ	SOCIÁLNÍ
VĚDY	SYSTÉMY	INŽENÝRSTVÍ
POLITICKÉ	POLITICKÉ	POLITIKA
VĚDY	SYSTÉMY	
FILOSOFIE	EPISTEMOLOGIE	PANSOFIE
TEOLOGIE	DUCHOVNOST	NÁBOŽENSTVÍ

Speciálně potřebujeme vymežit pojem **sociální systém**, například podle proslulé monografie N. Luhmanna (1927-1998):

„*Sociální systém* je organizovaný vzorec chování, zahrnující akce, interakce, role, symbolické významy a volbu. Sociální systémy jsou centry kolektivního vyjednávání. Jejich adaptace je selektivní a selektivně se vyrovnávají i s vlastní složitostí, tj. vybírají si cestu, po které půjdou. Tím si vytvářejí pro sebe významy. Systém redukuje složitost svým výběrem (selekci) a nashromážděné selekce spolu s jejich významy jsou hodnotami pro budoucí selekce. Systémy tedy mají paměť. Sociální systémy mezi sebou komunikují tak, že si přizpůsobují (asimilují) významy druhého, tj. sdílejí cesty, jimiž redukovaly svou komplexitu ...Tím se soubor významů může stát složitějším a pružněji způsobilým pro příští redukce složitosti. Podle sebereflexe systémy ovlivňují své podsystémy v jejich jednání vůči okolí. Zjednodušují zakoušenou složitost pomocí vnitřních mechanismů, specializovaných na různé aspekty. Například kapitalistická ekonomika generuje byrokratické procedury a pozitivní právní předpisy.“

(Niklas LUHMANN: Sociální systémy (1984), viz /3/)

Zmíněné právo může mít ve společnosti charakter **násilí**, organizovaného státem, jak soudí např. W. Benjamin:

„*Násilí* ohrožuje právo všude tam, kde není v jeho rukou, a to pouhým svým bytím mimo právo. V základu společnosti stojí násilí a nikoli dobrovolně uzavřená smlouva mezi občany a správci země. Každá společnost vyrůstá z násilí práva, z násilí zákona. Zločinec představuje pouze zrcadlový obraz zákonodárce a vládce. Duch policie je méně pustošivý tam, kde v absolutní monarchii reprezentuje násilí vládce, než v demokraciích, kde její existence, nepovznesena žádným takovým vztahem, dosvědčuje největší možnou perverzi moci. Každý se může přesvědčit o nefunkčním právním systému. Každé překročení hranice, výkon bezprávního násilí, je fascinující a přitažlivé.“

(Walter BENJAMIN Zur Kritik der Gewalt (2005) , viz /4/)

Naše vymezení systémového myšlení můžeme nyní krátce shrnout:

Systémové myšlení je hledáním smyslu celku. Ten chápe buď holisticky (s participací účastníků) nebo totalitně (bez participace účastníků). Systémové myšlení je zamyšlením nad paradoxy – je tedy současně systémové i nesystémové, mění i nemění skutečnost, je i není pravdivé. Systémové myšlení se stává novým typem (paradigmatem) racionality a to po myšlení diskurzivním (Platon, Aristoteles) a po myšlení analytickém (Descartes, Newton). Klade důraz na souvislosti, procesovost a ucelenost. Je myšlením v sítích (Vernetztes

Denken) – komunikačních, výrobních, obchodních aj. Užívá počítače a jejich sítě k modelování, simulaci a řízení reality směrem k hyperrealitě a umělému (virtuálnímu) světu. Vzniklá syntéza může nést rysy kreativity a duchovnosti. Přináší nové filosofické problémy, zejména pokud jde o systémové projektování, systémovou integraci a systémové inženýrství.

(Podrobněji viz sborník /5/.)

Naše předběžné vymezení lze dále prohlubovat se zřetelem k pojetí **řádu** v lidských dějinách. K tomu bývá vhodné přistoupit na určitou periodizaci dějinných etap, charakterizovaných příznačným způsobem myšlení. Některé známé periodizace podle různých autorů shrnuje tabulka 2:

Tab. 2: Tři věky dějin

Joachim de Fiore (XII. století)		
VĚK OTCE	VĚK SYNA	VĚK DUCHA
(LAIKA)	(KNĚZE)	(MNICHA)
encyklopedisté (XVIII. století)		
STAROVĚK	STŘEDOVĚK	NOVOVĚK
Auguste Comte (1797-1857)		
TEOLOGICKÁ	METAFYZICKÁ	VĚDECKÁ
FÁZE		
Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)		
ORIENTÁLNÍ	ŘECKÝ	GERMÁNSKÝ
SVĚT		
Karl Marx (1818-1883)		
PRIMITIVNÍ	TŘÍDNÍ	KONEČNÝ
KOMUNISMUS	SPOLEČNOST	KOMUNISMUS
Eric Voegelin (1901-1985)		
PLATONISMUS	AUGUSTINIANISMUS	HEGELIANISMUS

V tabulce 2 vzpomenutý E. Voegelin rozlišil tři historické etapy, jejichž myšlení určovaly ideje Platona, Augustina Aurelia či G.W.F. Hegela. Pro naši dobu požaduje Voegelin nové filosofické a vědecké myšlení, které ovšem naváže nejen na právě zmíněné myslitele, ale rovněž třeba na Immanuela Kanta (1724-1804) a další. K představě nové politické vědy ocitujme Voegelinova slova:

„Teorie politiky, má-li jít opravdu k principům, musí být zároveň i teorií dějin ... takové zkoumání se stává ve skutečnosti filosofií dějin. Usilujeme-li navrátit politickou vědu jejím principům, znamená to pohyb směrem k reteoretizaci jako proces zotavení z destrukce vědy, charakteristické pro pozitivistickou éru druhé poloviny XIX. století. Prvním projevem pozitivismu ... je fantastické hromadění irelevantního poznání v ohromných „výzkumných projektech“. Druhým projevem pozitivismu je, jak se k relevantnímu materiálu přistupuje na základě chybných teoretických principů. Třetím projevem pozitivismu byl vývoj metodologie ... zejména zvrácení relevance posunem od teorie k metodě. Max Weber budoval mohutnou stavbu své sociologie jako pozitivistický únik od vědy o řádu. Pro Webera to byl proces odčarování a odbožštění světa...Komunistické nebezpečí potrvá tak dlouho, dokud bude jako „reakční“ veřejně stigmatizováno rozpoznání struktury společnosti a pěstování ctností *sofia* a *prudentia*, intelektuální kázeň a rozvoj teoretické kultury.

(Eric VOEGELIN: Nová věda o politice (1952), česky /6/)

Zůstaneme-li ještě u stejného autora, pak nám může být vzorem vědecké poctivosti již názorem, že „nepostradatelný rozsah empirických znalostí je stále základem jakékoli vážné vědy“ /7, s.24/. Za příklad dává rozsah komparativních historických znalostí u Oswalda Spenglera nebo Arnolda J. Toynbeeho. Naopak, nedostatek znalostí a hlavně pak zpusťování jazyka vytvářejí „intelektuální bažinu, již je třeba považovat za kontext, ve kterém mohl vystoupat k moci i takový Hitler“ /7, s.28/. Proto „politická teorie, zejména v případech, kdy má být použitelná k analýze ideologií, musí být postavena na klasické a křesťanské filosofii“ /7, s. 48/. Tak nebude pochyby, že „ideologie je fenoménem intelektuální nepoctivosti“ /7, s. 55/, již tím, že ničí jazyk uplatněním vysoce komplikovaného intelektuálního žargonu.

Proto prohlásil, že „Marx byl vědomým intelektuálním podvodníkem a svými podvody se snažil udržet ideologii, která by mu dovolila s okázalým morálním pohoršením podporovat násilné činy namířené proti lidským bytostem“ /7, s. 58/. Radikální zavržení historických a politických znalostí je dodnes příznačné pro „funkční analfabety se silným pužením zveličovat sebe sama“ /7, s.60/. Vysoce komplexní jevy intelektuální deformace, perverze, podvodnictví a vulgarizace vedou až k ideologickým hnutím jako druhu náboženství (srov. Voegelinův spis *Die politischen Religionen* z roku 1938, po jehož vydání emigroval z Rakouska do USA).

Řád jako to, co drží celek pohromadě, je protikladný ne-řádu, který celek ničí. Zkušenost ne-řádu souvisí s pojmem odcizení (alotriosis u stoiků), který značí „stav, kdy člověk opustí své vlastní já konstituované napětím směrem k božskému základu bytí. Protože božským základem bytí je v klasické stejně jako ve stoické filosofii logos neboli zdroj řádu v tomto světě, opuštění svého vlastního já konstituovaného touto silou řádu je opuštěním rozumu v bytí ... Systémy myslitelů, jako byl Hegel, jsou systematizacemi stavu odcizení ... Člověk nemůže revoltovat proti Bohu, aniž přitom revoltuje proti rozumu, a naopak“ /7, s.86/.

V tomto duchu je budování systémů „paděláním skutečnosti“ /7, s. 87/, neboť již Platón věděl, že skutečnost není systémem. Systematické falšování skutečnosti se tak stává důležitým činitelem ne-řádu v současné situaci. Voegelin doporučuje přecházet od jednoduté pravdy k rozrůzněné pravdě se zřetelem k dějinám vědomí. Podle principu „skutečnost zkušenosti interpretuje sebe sama“ jsou symboly klíčem k pochopení zkušeností, které vyjadřují. Historie symbolu sahá až do paleolitu a dnes se pluralismus symbolů rozpustil do „množství diferenciacních aktů, které se odehrávají v různých okamžicích a nezávisle na konkrétních lidech a společnostech“ /7, s.94/. V této tradici se udržuje tzv. kultura zdravého rozumu (common-sense culture), kterou Voegelin nacházel spíše na amerických univerzitách než v průměrné a omezené atmosféře univerzit německých. Tam ještě zhruba třicet let po válce konstatuje zkázu, „kterou přivodila invaze sebranky zespodu ... zavinila to především takzvaná participační demokracie, což ve skutečnosti znamená, že už nikomu není dovoleno dělat si klidně svou práci ... dojde-li k příliš rychlému rozšíření profesorského sboru, tak ústav ovládnou průměrní lidé“ /7, s.104/.

Voegelin shrnuje motivy své filosofie **řádu a dějin** takto:

„Každý, kdo je dobře informován, má hloubavou mysl a žije ve XX. století, si uvědomuje, že je ze všech stran obklopuván, ne-li přímo utlačován záplavou ideologického jazyka. Mám zde na mysli jazykové symboly, které předstírají, že jsou pojmy, avšak ve skutečnosti jsou pouhými topoi neboli tématy, která nebyla podrobena žádnému rozboru. S těmi, kdo používají ideologický jazyk, nelze jednat jako s partnery v diskusi, nýbrž je třeba z nich učinit předmět zkoumání. Se zastánci dominantních ideologií nemůže existovat žádné společenství jazyka. ... na Západě vždy existují enklávy, ve kterých může věda pokračovat, dokonce vzkvétat navzdoury intelektuálnímu terorismu institucí, jako jsou hromadné sdělovací prostředky, univerzitní katedry, nadace a komerční nakladatelství. Jde tu o situaci, kdy filosof musí nalézt

lidi svého vlastního druhu a vytvořit s nimi určité společenství. Slavným příkladem byl v Anglii George Orwell, který se dokázal vytrhnout ze svého intelektuálního okolí, ve Francii to byl Albert Camus, jenž se rozešel s pařížským intelektuálním prostředím, a v Německu gigantická snaha Thomase Manna vyrvat se ideologiím vilémovského období a Výmarské republiky.“

(Eric VOEGELIN: Vzpomínky na život a filosofii (1973), /7, s.105-106/)

Nejvýznamnější metodou, jak znovu získat spojení se skutečností, je únik k myslitelům minulosti – pro Voegelina to byla patristická a scholastická filosofie, ze současných autorů například Mircea Eliade. „Ve snaze najít si skrze bludiště zkorumpovaného jazyka cestu ke skutečnosti je třeba jít zpět ke zkušenostem, které daly symbolům vzniknout ... protože intelektuálové trvají na svém právu dávat slovům takový smysl, jaký se jim právě zamane. Hlavním rysem tohoto stavu odcizení podporovaného imaginativní konstrukcí druhých skutečností v protikladu ke skutečnosti je to, čemu Doderer říká ‚odmítnutí vnímat‘ (Apperzeptionsverweigerung) /7, s. 110/.

Odcizení odvrácením se od božského základu k vlastnímu já (apostrophe, egofanie) je opakem obratu směrem k božskému základu (epistrophe, teofanie) a stoikové je diagnostikovali jako chorobu mysli. Ve XX. století tomuto odcizení odpovídají masové jevy duchovní a intelektuální dezorientace a ústup člověka ze svého vlastního lidství. „Ve světle tohoto chápání řádu a ne-řádu může člověk interpretovat jisté aspekty takzvané moderny jako vyjádření deformovaného bytí ve stejném smyslu, v jakém Thukydides ve svých Dějinách peloponéské války popisuje společenskou kinesis – horečnatý pohyb směrem k dezintegraci a ne-řádu“ /7, s.115/.

Po věku ekumenickém (končil pádem Říma) a věku ortodoxním nastoupila moderní doba se svou progresivistickou ideologií, která vylučuje vztah člověka k božskému základu. Pro současnou modernu je příznačnou etnicko-kulturní rozrůzněnost lidstva, která ani v USA není vstřebána do jednotné civilizace. V moderně „zásadní aspekty rozumu v klasickém smyslu, tedy toho rozumu, na němž je založena lidskost člověka, byly zanedbávány a bylo třeba je znovu objevit. Ve XX.století k tomu došlo pod hlavičkou existencialismu, avšak toto označení strukturu rozumu v bytí spíše zatemňuje ... což přinutilo Jasperse, aby se vrátil k jazyku rozumu“ /7, s.122/.

Porozumění lidskému napětí směrem k božskému základu vyžaduje mysticismus jako „vědomí té vrstvy skutečnosti, která leží strukturálně za skutečností dějinných teofanií, a dokonce i za teofanií Kristovou“ /7, s. 126/. Mysticismus v díle Tomáše Akvinského a Mistra Eckharta stál v protikladu k Ockhamovu nominalismu, který se však postupně stal na Západě převládající formou ideologizování. V následujícím období se mystika Jeana Bodina a Henry Bergsona postavila proti dogmatomachii náboženských a ideologických sekt a zůstává pro nás zdrojem pro „porozumění řádu v časech duchovního ne-řádu“. Při současné ohromné moci masových médií ovládaných intelektuálním establishmentem dochází k překrucování fakt: „jde tu o vědomý rozchod se skutečností a o násilnou agresivitu spojenou se sledováním vlastních utopických snů. Touto intelektuální chorobou netrpí pouze novináři a televizní reportéři – nákaza pronikla hluboko do intelektuálního světa ... činnost vlády se stala v důsledku momentálních utopických vizí prakticky nemožnou“ /7, s. 132/.

Voegelin uzavírá výklad svých celoživotních zkušeností protipostavením dvou **pojetí člověka** jako Nadčlověka nebo jako Poutníka. Zatímco v moderním období „bylo očkávání božského zásahu nahrazeno požadavkem přímého zásahu lidského, v jehož důsledku má povstat nový svět. Marx například očekával, že se člověk změní v nadčlověka omámen krví v průběhu násilné revoluce“, potřebujeme spíše „porozumět bytí člověka jako bytí viatora v křesťanském smyslu – cestovatele, poutníka k eschatologické dokonalosti“ /7, s. 135/.

Přitom musíme nejen zápasit s klimatem mínění, ale také vstřebat obrovský pokrok věd jak přírodních, tak společenských.

Vizi Poutníka při systematickém zkoumání světa uplatňujeme v konceptu **systemové pedagogiky**, která není pouhou technologií učení a vzdělávání /8/. Spíše je pro nás určujícím názor z Komenského Labyrintu (1623): „každého vůbec člověka mysl tam jde, kde a jak co nejplnějšiho potěšení dojíti; a shledáno, že všickni téměř lidé ven z sebe vybíhajíce, v světě a věcech jeho, čím by mysl kojili a pokojili, hledají ... Podobně vyšetřil David, že nejšťastnější je člověk, kterýž svět s očí a myslí pustě, Boha se jen drží a jej za věčný podíl svůj máje, s ním v srdci svém přebývá“ /9, s. 11/. Od Jana Amose Komenského nám plyne hned několik poučení:

- 1/ procházej labyrintem zmatků,
- 2/ neužívej lži, podvody a klamy,
- 3/ řiď se radami průvodce, zvaného Všeověd neboli Všudybud,
- 4/ uplatňuj moudrost pro všechny (pansofii),
- 5/ ve chvílích klidu se naplň radostí, abys ji rozdával ostatním.

ZÁVĚR

Dlouholeté a bohaté zkušenosti systemového myšlení nás přivádějí k zevrubnějšímu uvažování nad ideou systému a systemovosti než bylo obvyklé a možné u nás před zhruba čtyřiceti lety při počátečním rozmachu systemové analýzy a syntézy (J.Habr, J. Vepřek), systemového inženýrství (Z. Dráb, J. Vlček), modelování a simulace systémů (E. Kindler, J. Štefan). V příspěvku jsme se pokusili získanou zkušenost systemového myšlení zasadit do širšího kontextu filosofie tak, aby tím získaly na významu a věrohodnosti aplikační oblasti systemové vědy jako jsou ekonomika, politika a management (srovnej též /10/).

Literatura

- /1/ Heidegger M. Věda, technika a zamyšlení. Praha: Oikuméné, 2004, s. 120
- /2/ Eribon D. Michel Foucault. Praha: Academia, 2002, s. 220
- /3/ Luhmann N. Social Systems. Stanford: Stanford University, 1995, p. 367
- /4/ Lidové noviny (příloha Orientace, s.IV), 24.9.2005
- /5/ Vítek M. (ed.) Lidské systémy. Sborník XXXVI. konference o systemovém inženýrství SI 2004, Hradec Králové: M. Vognar, 2004
- /6/ Voegelin E. Nová věda o politice. Brno: CDK, 2000, s. 274
- /7/ Voegelin E. Vzpomínky na život a filosofii (ed. E. Sandoz). Brno: CDK, 1998
- /8/ Vítek M. (ed.) Systemová pedagogika. Sborník XXXVII. konference o systemovém inženýrství SI 2005, Hradec Králové: M. Vognar, 2005
- /9/ Komenský J.A. Labyrint světa a ráj srdce. Praha: Svobodné slovo, 1958
- /10/ Vítek M. (ed.) Kritika systemových přístupů. Sborník XXXIV. konference o systemovém inženýrství SI 2002, Hradec Králové: Gaudeamus, 2002

Kontaktní adresa:

doc. Ing. Miloš Vítek, CSc.
Ústav filosofie, politických a společenských věd
Fakulta humanitních studií, Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
telefon 49 333 1316